

TOMASZ CYCHNERSKI

Universitatea Adam Mickiewicz, Poznań

SCHIȚĂ DE SISTEMATIZARE A ALTERNANȚELOR
MORFONOLOGICE
(PE BAZA MATERIALULUI FLEXIONAR)

Abstract. Cychnerski Tomasz, *Schiță de sistematizare a alternanțelor morfonologice (pe baza materialului flexionar)* [Systematisation of the morphonological alternations. An outline based on the inflectional material]. Studia Romanica Posnaniensia, Adam Mickiewicz University Press, Poznań, vol. XXXIV: 2007, pp. 33-41. ISBN 978-83-232174-7-3, ISSN 0137-2475.

This paper continues and implements several other ones concerning the morphonology of the standard contemporary Romanian. It analyzes all the alternations which appear in the structure of the inflectional root according to seven criteria: (1) phonological status of the alternating terms, (2) phonological process realized by the alternation, (3) factors conditioning the alternation, (4) grammatical domain in which the alternation occurs, (5) regularity of the alternation, (6) its productiveness and (7) its functions.

Fiind o parte a proiectului mai mare de cercetare asupra sistemului morfonologic al limbii române contemporane, articolul de față este și o continuare și o completare a câtorva alte publicații consacrate acestui sistem, publicate anterior în diferite reviste. Scopul articolului este încercarea de sistematizare a alternanțelor morfonologice. De această dată, vor fi luate în considerare toate alternanțele posibile fără excepții. În plus, analiza lor va fi extinsă peste domeniul flexionar întreg¹. O singură limitare va fi eliminarea din analiză a alternanțelor din structura flectivelor.

Spre deosebire de celelalte publicații amintite mai sus, considerațiile incluse în acest articol se vor baza în principiu pe sistemul fonologic stabilit și prezentat de Emanuel Vasiliu în 1985². O singură diferență va consta în interpretarea a două unități segmentale – semivocalele [ɛ] și [ɔ]. Vasiliu atribuie celor două unități statutul de foneme. Argumentele folosite de către fonologistul român în sprijina concepției sale nu sunt însă convingătoare. Mai adecvată pare să fie clasificarea lor

¹ Articolele din acest domeniu, publicate de către autorul până acum, se bazează mai ales pe materialul flexionar verbal și discută, în preponderență, alternanțele vocalice.

² Coteanu I. (1985).

drept alofone ale fonemelor vocalice corespunzătoare – /e/ și /o/, deși această soluție duce, și ea, la multe probleme în analiza și descrierea fonologică și morfologică a românei contemporane. Sistematizarea alternanțelor morfonologice, prezentată mai departe, acceptă deci existența a șapte unități segmentale fonetice de bază cu caracterul semivocalic / semiconsonantic [j], [i], [ɨ], [w], [ɥ], [ɛ] și [ɔ], dintre care cele trei prime aparțin fonemului /j/³, cele două următoare fonemului /w/, cea penultimă fonemului /e/ și cea ultimă fonemului /o/. Pe de altă parte, fonemele /j/ și /w/ se vor înscrie în subsistemul consonantic, iar celelalte două în subsistemul vocalic.

În ce privește sistemul morfologic al românei contemporane, cele ce urmează vor profita în linii mari din descrierile acestuia publicate de către Valeria Guțu Romalo în anii 1968 și 1985⁴, care constituie mai mult un punct de plecare decât un principiu de bază pentru concepția morfologiei românești folosită aici. Diferențele de interpretare cele mai importante se prezintă cum urmează:

1. Paradigma substantivală conține 20 de forme. Zece forme sunt determinate și sintetice (cu articolul hotărât). Celelalte zece sunt nedeterminate, patru dintre ele fiind sintetice și șase analitice (cu articolul nehotărât).

2. NIȘTE nu este articol, ci pronumele nehotărât.

3. Formele feminine terminate în -o la vocativ aparțin paradigmei determinate.

4. Genul neutru – categorie morfologică nu există în limba română. Substantivele se împart în masculine, feminine și eterogene.

5. Paradigma verbală cuprinde 70 de forme, dintre care 34 sintetice și 26 analitice.

6. Infinitivul nu se realizează ca formă flexionară, ci este o construcție sintactică cuprinzând prepoziția *a* și radicalul flexionar întreg al verbului dat.

7. Segmentele de tipul -ez, -esc, -ăsc sunt sufixe structurale care, împreună cu radicalul scurtat, formează radicalul flexionar lărgit.

Toate celelalte diferențe privesc deja detalii structurale ale formelor flexionare⁵. Trebuie însă adăugat în acest loc că analiza morfologică aplicată la materialul flexionar recurge și la noțiunea de suprapunerea morfemelor care sprijină mult rezolvarea unor probleme de segmentare⁶.

³ Acceptarea sunetului [ɨ] și clasificarea acestuia drept alofon al fonemului /j/, împreună cu sunetele [i] și [j] constituie un element nou în comparație cu publicațiile anterioare.

⁴ Guțu-Romalo V. (1968) și Coteanu I. (1985).

⁵ Forma flexionară fiind consecvent tratată ca o succesiune a morfemelor realizate la nivelul fonologic atât pozitiv, cât și negativ, de exemplu: RUP-SE-Ø-J → *rup-se-a-j* și RUP-SE-T → *rup-ø-t* față de VORB-I-Ø-J → *vorb-i-a-j* și VORB-I-T → *vorb-i-t*.

⁶ Interpretarea formei flexionare care presupune și existența nodurilor morfologice duce după analiză la descoperirea frecvenței și, chiar, a unei regularități a acestora în flexiunea românească. Suprapunerea morfemelor se produce la toate părțile de vorbire flexibile și în contexte, cel mai des, strict determinate. Iată și două exemple: FEME-JE → *feme-je*, FEME-JE-A → *feme-ja* cu suprapunerea desinenței și articolului; UNC-Ø → *unc-ø*, UNC-J → *unc* cu suprapunerea desinenței palatale de plural pe terminația tot palatală a radicalului.

Analiza morfolologică detaliată a formelor flexionare românești permite distingerea a 75 de alternanțe morfonologice în structura radicalului flexionar. Acestea sunt: (1) $'a \sim 'a$, (2) $a \sim a$, (3) $'a \sim 'e$, (4) $a \sim e$, (5) $'a \sim \emptyset$, (6) $a \sim \emptyset$, (7) $a \sim a$, (8) $a \sim e$, (9) $a \sim ea$, (10) $o \sim a$, (11) $o \sim oa$, (12) $o \sim wa$, (13) $'e \sim 'a$, (14) $e \sim a$, (15) $e \sim a$, (16) $e \sim i$, (17) $'e \sim 'ea$, (18) $e \sim ea$, (19) $'e \sim \emptyset$, (20) $e \sim \emptyset$, (21) $u \sim o$, (22) $u \sim a$, (23) $u \sim i$, (24) $u \sim oa$, (25) $i \sim a$, (26) $i \sim a$, (27) $i \sim i$, (28) $'i \sim \emptyset$, (29) $i \sim i$, (30) $'i \sim \emptyset$, (31) $ea \sim e$, (32) $oa \sim o$, (33) $oa \sim u$, (34) $oa \sim e$, (35) $ja \sim e$, (36) $wa \sim o$, (37) $eo \sim eoa$, (38) $\emptyset \sim u$, (39) $\emptyset \sim i$, (40) $j \sim i$, (41) $b \sim \emptyset$, (42) $t \sim ts$, (43) $t \sim \emptyset$, (44) $d \sim g$, (45) $d \sim z$, (46) $d \sim z$, (47) $d \sim \emptyset$, (48) $k \sim c$, (49) $k \sim t$, (50) $g \sim j$, (51) $g \sim d$, (52) $s \sim f$, (53) $z \sim d$, (54) $z \sim z$, (55) $f \sim s$, (56) $ts \sim t$, (57) $t \sim k$, (58) $t \sim p$, (59) $t \sim \emptyset$, (60) $d \sim g$, (61) $d \sim p$, (62) $d \sim \emptyset$, (63) $x \sim f$, (64) $n \sim \emptyset$, (65) $l \sim \emptyset$, (66) $r \sim \emptyset$, (67) $w \sim v$, (68) $st \sim ft$, (69) $sk \sim ft$, (70) $sk \sim t$, (71) $zg \sim zd$, (72) $ft \sim sk$, (73) $fk \sim ft$, (74) $fk \sim t$, (75) $\emptyset \sim j$.

Toate alternanțele enumerate mai sus, împreună cu regulile care determină apariția lor, constituie un sistem înăuntrul căruia pot fi distinse mai multe clase de alternanțe. În stabilirea unor asemenea clase intervin diferite criterii, strict legate cu unitățile fonemice constitutive ale alternanțelor și cu regulile amintite.

Primul asemenea criteriu, și-n același timp criteriul cel mai evident, îl constituie statutul fonologic al membrilor ce fac parte din alternanța dată. În funcție de caracterul consonantic sau vocalic al membrilor constitutivi, alternanțele se împart deci, cel puțin, în alternanțele vocalice și cele consonantice.

Criteriul al doilea este tipul procesului fonologic pe care îl realizează alternanța dată. În acest caz, posibilitățile de clasificare a alternanțelor sunt mai numeroase și, totodată, mai complicate. De obicei, clasificările după criteriul discutat în acest paragraf se bazează pe perechi de procese opuse, cum sunt de exemplu palatalizări și depalatalizări, nazalizări și denazalizări, labializări și delabializări, sonorizări și desonorizări, velarizări și develarizări, diftongări și monoftongări, deschideri și închideri, anteriorizări și posteriorizări, epenteze și reduceri la zero (apocope, afereze, sincope...) și alte asemănătoare.

Factorii care determină apariția alternanțelor constituie al treilea criteriu de clasificare a acestora din urmă. După criteriul introdus aici, alternanțele pot fi condiționate fonologic, deci și obligatorii (automate), sau pot fi condiționate morfolologic, deci și nonobligatorii (nonautomate).

Criteriul următor are caracterul distribuțional. Împarte alternanțele după subdomeniul gramatical căruia ocurența lor este specifică. Pe această cale, se ajunge la clasificări de tipul: (1) alternanțe flexionare (specifice flexiunii) și cele derivate (specifice derivației), sau (2) alternanțe verbale (tipice pentru formele verbale) și alternanțe nominale (tipice pentru formele nominale), cu împărțiri mai profunde posibile în ultimul caz.

⁷ De subliniat aici importanța direcției în care se produc alternanțele: de la forma nemarcată (deci și contextul nemarcat) la forme marcate (și contexte marcate). Pe această cale, se ajunge la distingerea unor perechi de alternanțe simetrice ($a \sim e$ | $e \sim a$ și $d \sim z$ | $z \sim d$, de exemplu).

Capacitatea alternanței date de a apărea în toate morfelele care satisfac condițiile necesare pentru producerea ei definește un alt criteriu de clasificare a alternanțelor. Acesta permite împărțirea alternanțelor în regulate și neregulate.

Criteriul al șaselea are și o latură numerică și statistică. Ori, capacitatea pe care o are alternanța dată de a se produce în toate unitățile lexicale aparținând aceleiași clase funcționale decide de productivitatea sau nonproductivitatea ei. Trebuie subliniat aici faptul că alternanțele neregulate sunt și nonproductive, iar cele regulate pot fi productive sau nu.

Ultimul criteriu ia în considerare funcțiile posibile ale alternanțelor. Acestea pot îndeplini trei funcții: funcția de indice structural, funcția de indice categorial și funcția simbolică. Astfel, alternanța dată poate să aibă fie numai funcția de indice structural, fie funcția de indice structural și categorial, fie funcția de indice structural și funcția simbolică, fie tustrele funcții. Este justificată teza că în limba română nu se produc alternanțele lipsite de funcții.

Bineînțeles, complexitatea fiecărui sistem aparte – celui morfologic și celui fonologic, cât și complexitatea faptelor lingvistice care intervin la limita celor două sisteme (în zona de suprapunere a lor), este atât de mare, încât aproape nici un criteriu introdus înainte nu are capacitatea de a duce la clasificări cu totul disjuncte și complete, nici nu elimină, în unele cazuri, posibilitatea de a introduce clasificări alternative. În plus, unele criterii pot fi chiar relativizate la clase de morfeme (lexeme) mai restrânse, dând astfel rezultatele și valabile și relevante. Mai mult încă – motivată pare să fie premisa după care aceleași criterii pot fi gradabile, ducând de asemenea la rezultatele satisfăcătoare.

După primul criteriu, alternanțele care se produc în flexiunea românească se împart mai întâi în cele consonantice și cele vocalice. Alternanțele vocalice sunt fără îndoială: $'a \sim \emptyset$, $a \sim \emptyset$, $'a \sim 'e$, $a \sim e$, $\emptyset \sim a$, $\emptyset \sim e$, $o \sim a$, $'e \sim 'a$, $e \sim a$, $e \sim \emptyset$, $e \sim i$, $u \sim o$, $u \sim a$, $u \sim i$, $i \sim a$, $i \sim \emptyset$, $i \sim i$, $i \sim i$. În clasa alternanțelor consonantice se înscriu cu siguranță: $t \sim ts$, $d \sim g$, $d \sim z$, $d \sim ʒ$, $k \sim c$, $k \sim tʃ$, $g \sim j$, $g \sim dʒ$, $s \sim ʃ$, $z \sim d$, $z \sim ʒ$, $f \sim s$, $ts \sim t$, $tʃ \sim k$, $tʃ \sim p$, $dʒ \sim g$, $dʒ \sim p$, $x \sim ʃ$, $st \sim ft$, $sk \sim ft$, $sk \sim ʃtʃ$, $zg \sim ʒdʒ$, $ft \sim sk$, $fk \sim ft$, $fk \sim ʃtʃ$. Clasificarea celorlalte pune probleme mai mari sau mai mici. Ori, deja la prima vedere, pare justificată distingerea alternanțelor cu \emptyset , acestea fiind în numărul de 17, ceea ce este aproape o pătrime a tuturor alternanțelor. Relevantă este totuși analiza și interpretarea lor înăuntrul celor două clase stabilite anterior. Astfel, printre alternanțele vocalice trebuie enumerate și $'a \sim \emptyset$, $a \sim \emptyset$, $'e \sim \emptyset$, $e \sim \emptyset$, $'i \sim \emptyset$, $i \sim \emptyset$, $\emptyset \sim u$, $\emptyset \sim i$, care pot fi considerate mai departe ca alternanțele de tipul $V \sim \emptyset$ și $\emptyset \sim V$. Printre alternanțele consonantice trebuie, în același mod, enumerate $b \sim \emptyset$, $t \sim \emptyset$, $d \sim \emptyset$, $tʃ \sim \emptyset$, $dʒ \sim \emptyset$, $n \sim \emptyset$, $l \sim \emptyset$, $r \sim \emptyset$, putând fi de asemenea cercetate mai departe ca alternanțele de tipul $C \sim \emptyset$. Luând în considerare tratarea lui /j/ drept fonemul consonantic, și alternanța $\emptyset \sim j$ trebuie grupată împreună cu alternanțele consonantice, putând fi analizată mai departe ca reprezentând tipul $\emptyset \sim C$. Consonantică va fi deci la fel alternanța $w \sim v$. Fiindcă sunetele [e] și [o] au fost definite ca realizări ale vocalelor fonemice corespunzătoare /e/ și

/o/, alternanțele $\partial \sim ea$, $o \sim oa$, $'e \sim 'ea$, $e \sim ea$, $u \sim oa$, $ea \sim e$, $oa \sim o$, $oa \sim u$, $oa \sim e$, $eo \sim eoa$ trebuie consecvent clasificate ca vocalice. Cel puțin în virtutea existenței alternanțelor vocalice $o \sim oa$, $oa \sim o$ și $ea \sim e$, în structura cărora /oa/ și /ea/ se realizează fonetic ca diftongi, și alternanțele $o \sim wa$, $wa \sim o$ și $ja \sim e$ trebuie clasificate drept vocalice, deși membrii lor bifonematici conțin consoane (/w/, /j/). Cea mai problematică este ultima alternanță care rămâne: $j \sim i$. Nu există nici un argument care ar justifica gruparea ei împreună cu alternanțele consonantice, nici împreună cu cele vocalice. Fiind numai o singură asemenea alternanță ea poate, în schimb, să fie analizată cu totul aparte. Acest fel de a proceda pare chiar mai motivat, ținând cont de faptul că pe lângă $\partial \sim \emptyset$ și $i \sim \emptyset$, de exemplu, ea reprezintă și o altă clasă de fenomene morfonologice. Împreună cu cele două amintite ca exemple, ea aparține proceselor morfonologice sintagmatice care se produc la limita cuvintelor și care poartă numele generic: sandhi-ul exterior.

Criteriul al doilea permite distingerea evidentă a palatalizărilor și depalatalizărilor printre alternanțele consonantice. Cu depalatalizarea avem de a face în cazul alternanțelor $\overline{ts} \sim t$, $\overline{tj} \sim k$, $\overline{tj} \sim p$, $\overline{d3} \sim g$, $\overline{d3} \sim p$, $z \sim d$, $f \sim s$, $ft \sim sk$. În palatalizare constă alternanțele (simetrice): $t \sim \overline{ts}$, $k \sim \overline{tj}$, $g \sim \overline{d3}$, $d \sim z$, $s \sim f$, cât și $d \sim 3$, $k \sim c$, $g \sim j$, $z \sim 3$, $x \sim f$, $st \sim ft$, $sk \sim ft$, $sk \sim ftj$, $zg \sim 3d3$, $fk \sim ft$, $fk \sim ftj$. Printre toate alternanțele consonantice care rămân, doar două au amândoi membri realizați pozitiv $d \sim g$ și $w \sim v$, punând probleme de interpretare numai aparente. Ori, apariția lor este determinată de contextele palatalizatoare tipice. De aceea, se înscriu în clasa palatalizărilor. În plus, sunt rare, iar domeniul de ocurențe al lor este foarte restrâns.

În schimb, este greu de identificat tipurile de procese fonologice care guvernează alternanțele vocalice, și aceasta nu numai la etapa inițială a analizei. Cercetarea mai detaliată permite distingerea cel puțin a două serii de procese opuse: diftongări (de exemplu, $o \sim oa$, $e \sim ea$) și monoftongări (de exemplu, $ea \sim e$, $oa \sim o$). Studiarea contextelor în care se produc cele ultime două tipuri de alternanțe și a contextelor în care apar câteva alte alternanțe vocalice ($\partial \sim a$, $i \sim i$, $a \sim \partial$, $i \sim i$) dovedește totuși că diftongarea și monoftongarea constituie „numai” realizările principale a două procese mai mari care par să fie relevante pentru aproape totalitatea alternanțelor vocalice. Este vorba aici despre deschiderea, care se sprijină și de diftongare, și despre închiderea, care recurge și la monoftongare. Amândouă procese generale nu se realizează însă în egala măsură de la o alternanță la alta, fiind în principal dependente de accent și suprapunându-se cu asimilări. Următoarele alternanțe reprezintă deschiderea: $\partial \sim a$, $o \sim a$, $u \sim a$, $i \sim a$, $i \sim \partial$, $\partial \sim ea$, $o \sim oa$, $o \sim wa$, $u \sim oa$, $eo \sim eoa$; parțial, o realizează: $e \sim a$, $e \sim ea$, $i \sim i$. Închiderea este realizată mai ales parțial prin alternanțele: $a \sim e$, $\partial \sim e$, $i \sim i$, $ea \sim e$, $oa \sim e$, $ja \sim e$ și, regulat, prin $a \sim \partial$, $oa \sim o$, $oa \sim u$, $wa \sim o$. Nu satisfac condițiile nici a deschiderii, nici a închiderii, alternanțele $e \sim \partial$, $e \sim i$, $u \sim o$ și $u \sim i$, care sunt totuși rare și au sfera de ocurențe foarte restrânsă. Nu se supun deloc clasificării „deschidere – închidere” alternanțele condiționate morfologic și regulate $'a \sim 'a$, $'a \sim 'e$, $'e \sim 'a$, $'e \sim 'ea$. Celelalte nouă alternanțe vocalice au ca membru pe \emptyset .

Membrul \emptyset determină distingerea a două tipuri de procese următoare cu caracterul bipolar: reducerea și epenteza. Fiindcă termenul „reducere” este echivoc – poate însemna și monoftongarea și reducerea grupului consonantic la o singură consoană, mai precis pare să fie termenul „apocopă”, cu atât mai mult că reducerile la zero se produc aproape exclusiv la finala radicalului sau afixului. Mai departe va fi folosit deci numai termenul „apocopă”. Apocopele sunt mult mai numeroase decât epentezele. Tipul $V \sim \emptyset$ reprezintă $'a \sim \emptyset, a \sim \emptyset, 'e \sim \emptyset, e \sim \emptyset, 'i \sim \emptyset, i \sim \emptyset$, iar tipul $C \sim \emptyset$ reprezintă $b \sim \emptyset, t \sim \emptyset, d \sim \emptyset, \bar{t} \sim \emptyset, \bar{d} \sim \emptyset, n \sim \emptyset, l \sim \emptyset, r \sim \emptyset$. Epentezele sunt numai trei, cea de tipul $\emptyset \sim C$: $\emptyset \sim j$, și două de tipul $\emptyset \sim V$: $\emptyset \sim u, \emptyset \sim i$.

Trebuie, în sfârșit, adăugat că alternanța $j \sim i$ realizează procesul vocalizării care presupune și devocalizarea posibilă, dar nerealizată de sistemul morfonologic al limbii române.

Clasificarea alternanțelor după al treilea criteriu este la fel, dacă nu mai mult, complicată. La prima vedere, se pare că numeroase alternanțe sunt condiționate fonologic, dar analiza amănunțită a contextelor din domeniul flexionar întreg dovedește ceva cu totul invers. Nici o alternanță din flexiunea românească nu este automată, deci condiționată fonologic. Condiționarea unor alternanțe este fonologică numai în aparență. De exemplu, $s \sim \bar{s}$ pare să se producă înaintea afixelor având inițiala palatalizatoare $/j/$ sau $/i/$, cum este în cazul lexemelor ÎNSUL (*însul* ~ *înșii*), GRAS (*gras* ~ *grași*), URS (*urs* ~ *urși*, *urs* ~ *urșii*), dar nu se realizează în întregime în cazul lui MIROSI (*miros* ~ *miroși*, dar *miros* – *mirosind*). Se poate spune că există alternanțele (și numai alternanțe consonantice) ale căror doar unele ocurențe sunt condiționate exclusiv fonologic. Un exemplu convenabil este aici alternanța $g \sim \bar{d}$ care se produce și înaintea de \emptyset (*câștig* ~ *câștigi*) și care este însă condiționată numai fonologic înăuntrul morfemului radical în cazul opoziției *leagăn* ~ *legeni*. Concluzia care se impune este deci că în cazul unui număr mare de alternanțe (cel mai des, alternanțe consonantice), condiționarea morfologică se suprapune pe cea fonologică care constă, în majoritatea cazurilor, în asimilări regresive, amândouă tipuri de condiționare fiind gradabile.

Criteriul al patrulea se aplică numai parțial la materialul cercetat. Trebuie însă subliniat că numeroase alternanțe ce se produc în flexiune se repetă și-n derivație, de exemplu $a \sim e$ (*lighean* ~ *lighene*, *îndoială* ~ *îndoielnic*), $t \sim \bar{t}$ (*ajut* ~ *ajuți*, *frate* ~ *frățește*). Este foarte probabil că unele alternanțe care apar în flexiune sunt specifice, ocurența lor în derivație fiind imposibilă. Aproape cu siguranță se poate referi această observație la alternanțele regulate din flexiunea verbală de tipul $'a \sim 'a, 'a \sim 'e, 'e \sim 'a, 'e \sim 'ea$. Este posibil că alternanțele $\bar{t} \sim p, \bar{d} \sim p$ sunt specifice flexiunii și ele. La etapa actuală a cercetării, alternanțele specifice derivației nu pot fi determinate însă. Înăuntrul flexiunii înseși, specific verbale sunt: $'a \sim 'a, a \sim a, 'a \sim 'e, 'a \sim \emptyset, 'e \sim 'a, e \sim a, 'e \sim 'ea, 'e \sim \emptyset, e \sim \emptyset, u \sim o, u \sim oa, i \sim a, i \sim \emptyset, i \sim i, i \sim \emptyset, oa \sim u, \emptyset \sim u, b \sim \emptyset, t \sim \emptyset, d \sim g, d \sim \emptyset, g \sim j, z \sim d, \bar{s} \sim s, \bar{t} \sim t, \bar{t} \sim k, \bar{t} \sim p, \bar{t} \sim \emptyset, \bar{d} \sim g, \bar{d} \sim p, \bar{d} \sim \emptyset, n \sim \emptyset, r \sim \emptyset, \bar{s} \sim sk$. Alternanțele specific nominale sunt mai puține: $a \sim e, a \sim \emptyset, a \sim ea, o \sim a, u \sim a, u \sim i, i \sim i, ea \sim e, oa \sim e, ja \sim e, wa \sim o, eo$

$\sim eoa$, $\emptyset \sim i$, $j \sim i$, $d \sim 3$, $z \sim 3$, $x \sim f$, $l \sim \emptyset$, $w \sim v$, $sk \sim \text{f}\text{f}$, $zg \sim 3d\text{z}$, $fk \sim \text{f}\text{f}$, $\emptyset \sim j$. Dintre acestea din urmă, specific substantive sunt: $a \sim \emptyset$, $o \sim a$, $u \sim a$, $u \sim i$, $oa \sim e$, $wa \sim o$, $d \sim 3$, $w \sim v$, $fk \sim \text{f}\text{f}$, $\emptyset \sim j$, dar specific adjectivale sunt numai $\emptyset \sim ea$ și $eo \sim eoa$. Flexiunea pronominală nu are nici o alternanță specifică. Clasificarea alternanțelor substantive poate fi mai profundă pentru că $a \sim \emptyset$, $oa \sim e$, $wa \sim o$, $w \sim v$, $fk \sim \text{f}\text{f}$ și $\emptyset \sim j$ determină numai substantive feminine; $u \sim i$ și $d \sim 3$ determină numai substantive masculine, iar $o \sim a$ și $u \sim a$ numai substantive eterogene.

După al cincilea criteriu se stabilește regularitatea alternanțelor care poate fi și relativizată la flecare clasă funcțională de lexeme aparte. Regulate în flexiunea românească sunt cu siguranță alternanțele $'a \sim 'a$, $'a \sim 'e$, $'a \sim \emptyset$, $'e \sim 'a$, $'e \sim 'ea$, $'e \sim \emptyset$, $'i \sim \emptyset$, $'i \sim \emptyset$, care determină comportamentul flexionar al radicalului verbal. Pe lângă acestea, regulate par să fie alternanțele excepționale sau rare într-o măsură mai mare sau mai mică, cum sunt: $o \sim a$, $u \sim a$, $g \sim j$, $z \sim d$, $f \sim s$, $\text{ts} \sim t$, $d\text{z} \sim g$, $zg \sim 3d\text{z}$, $\text{ft} \sim sk$ ⁸. Este foarte probabil că alternanțele $o \sim wa$, $ea \sim e$, $ja \sim e$, $s \sim f$, $st \sim \text{ft}$ au și ele caracterul regulat; cel puțin, ele au acest caracter înăuntrul uneia dintre clase funcționale de lexeme în care apar. Regulată este, în sfârșit, și vocalizarea $j \sim i$. Cum se poate observa, regularitatea alternanțelor crește și cu sfera de ocurențe a lor mai restrânsă, și cu numărul de ocurențe mai mic. Relevante însă sunt numai aceste alternanțe regulate care determină fie sistemul gramatical întreg, fie numai derivația, fie numai flexiunea, și – eventual – cele care sunt specifice flexiunii verbale sau flexiunii nominale. Căci regularitatea limitată la clase mai mici presupune obligatoriu raritatea.

Al șaselea criteriu este strict legat cu cel precedent pentru că productivitatea nu este decât capacitatea alternanțelor regulate (din punct de vedere al sistemului flexionar întreg) de a apărea în structura fiecărei unități lexicale noi. Prin definiție, nu sunt productive alternanțele regulate rare și excepționale. Productive nu sunt cu siguranță, prin urmare, toate alternanțele neregulate și alternanțele regulate: $'e \sim 'a$, $'e \sim 'ea$, $'e \sim \emptyset$, $'e \sim \emptyset$, $'i \sim \emptyset$, $o \sim a$, $u \sim a$, $o \sim wa$, $z \sim d$, $f \sim s$, $\text{ts} \sim t$, $d\text{z} \sim g$, $\text{ft} \sim sk$. Cel mai probabil, nu sunt productive nici alternanțele $ea \sim e$, $ja \sim e$, $zg \sim 3d\text{z}$. În schimb, productive par să fie alternanțele $s \sim f$, $st \sim \text{ft}$, productivitatea lor fiind însă destul de limitată. Cu siguranță, productive sunt alternanțele $'a \sim 'a$, $'a \sim 'e$, $'a \sim \emptyset$, $'i \sim \emptyset$. Caracterul productiv (poate limitat) îl au și alternanțele $g \sim j$ și $k \sim c$, sub condiția, totuși, că perechea $k \sim c$ se definește numai prin contextele „palatala înainte de -ez, -az”. În fine, productivă este vocalizarea $j \sim i$.

Ultimul criteriu permite clasificarea alternanțelor după funcția pe care o îndeplinesc. Fiind condiționate morfologic, toate alternanțele au funcția de indice structural – semnalează structura unităților morfologice care urmează. Dacă există alternanțele specifice flexiunii, ele au și funcția de indice categorial care constă în

⁸ Regularitatea alternanței $k \sim c$ este anulată doar de o singură variantă a lexemului MAICA (*maică* \sim *maichii*, dar și *maică* \sim *maicii*). Luând în considerare numai contextele definitorii ale acestei alternanțe (aparitia membrului palatal înainte de -ez, -az) și făcând abstracție de excepția din flexiunea nominală, ea poate fi considerată regulată pe lângă alternanța paralelă $g \sim j$.

semnalarea apartenenței formelor date la sistemul flexionar. Funcția de indice categorial este proprie și alternanțelor specifice pentru fiecare compartiment al flexiunii aparte. Seria de alternanțele specifice flexiunii verbale (distinsă mai înainte) semnalează apartenența formelor la clasa de verbe, seria de alternanțele specifice flexiunii nominale (tot distinsă mai înainte) semnalează apartenența formelor la clasa de unități nominale. Bineînțeles, aceeași regulă se aplică mai profund, referindu-se la adjective, pronume, substantive în general, substantive masculine, cele feminine și cele eterogene. Cea mai interesantă este însă funcția simbolică pe care pot s-o îndeplinească unele alternanțe. Această funcție este proprie alternanțelor care sunt singure exponente ale opozițiilor gramaticale. Este necesară aici observația că în cazul funcției simbolice a alternanțelor nu este vorba despre o trăsătură imanentă a lor. Dintre alternanțele consonantice o asemenea funcție o au: $k \sim \bar{k}$ ($mik-\emptyset \sim mi\bar{k}-\emptyset$), $g \sim \bar{g}$ ($larg-\emptyset \sim lar\bar{g}-\emptyset$), $\bar{l} \sim k$ ($lai\bar{l}-\emptyset \sim lak-\emptyset$), $\bar{d} \sim g$ ($fud\bar{d}-\emptyset \sim fug-\emptyset$), $r \sim \emptyset$ ($pjer-j \sim pje-j$). La etapa actuală a cercetării, se poate constata că numai o singură alternanță vocalică îndeplinește funcția simbolică: $e \sim a$ ($pre\bar{l}ed-\emptyset \sim pre\bar{l}ad-\emptyset$).

Se poate concluda că sistemul alternanțelor propriu flexiunii românești se caracterizează de un grad mare de complexitate, în unele fragmente ale lui fiind foarte greu de analizat și de interpretat. Luând în considerare faptul că flexiunea verbală este mult mai bogată în forme decât cea nominală, majoritatea alternanțelor se produc tocmai în structura formelor verbale. De asemenea, majoritatea alternanțelor au loc în ultima silabă a radicalului, fie la finala ei (alternanțe consonantice), fie în centrul acesteia (alternanțe vocalice). Alternanțele recurg aproape la toate fonemele românești. Nu se supun deloc alternanțelor numai două consoane /f/ și /m/. Excepțional, constituie membrii alternanțelor celelalte două consoane /v/ și /x/, rar – fonemele consonantice /b/, /p/, /r/ și /n/. Dintre vocale, mai active în procesele paradigmatiche morfonologice sunt /a/, /ə/, /e/ și /o/ decât /i/, /ɨ/ și /u/.

Câteva probleme abordate în acest articol necesită cercetarea mai detaliată și mai profundă în scopul soluțiilor decisive. Acestea sunt: (1) proporțiile de participare a contextelor morfologice și fonologice în condiționarea alternanțelor; (2) alternanțele specifice flexiunii; (3) regularitatea și productivitatea absolută a alternanțelor din subsistemul flexionar întreg; (4) funcția simbolică a alternanțelor din flexiune.

BIBLIOGRAFIE

- Avram M. (red.) (1982), *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. București: Editura Academiei R.S.R.
- Coteanu I. (red.) (1985), *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Coteanu I., Forăscu N., Bidu-Vrânceanu A. (1985), *Limba română contemporană. Vocabularul*. București: Editura Didactică și Pedagogică.

- Cychnerski T. (2001), *Morfonologia limbii române. I. Paradigmatica. O abordare teoretică pe baza materialului verbal*, Studia Romanica Posnaniensia XXVIII. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, pp. 17-22.
- Cychnerski T. (2003), *Morfonologia limbii române. II. Sintagmatica. O abordare teoretică pe baza materialului verbal*, Studia Romanica Posnaniensia XXIX. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, pp. 139-148.
- Eeden W. van (1998), *Grammatica van het Roemeens. Vol. 1.3: Morfofonologie*. Amsterdam: Grammar Publications.
- Guțu-Romalo V. (1968), *Morfologie structurală a limbii române. Substantiv, adjectiv, verb*. București: Editura Academiei R.S.R.
- Kilbury J. (1976), *The development of morphophonemic theory*. Amsterdam: Benjamins.
- Singh R.K. (red.) (1996), *Trubetzkoy's Orphan. Proceedings of the Montréal Roundtable on "Morphonology: contemporary responses" (Montréal, October 1994)*. Amsterdam: John Benjamins.
- Vasiliu E. (1965), *Fonologia limbii române*. București: Editura Științifică.